

het gebied

de Waddenzee rond Lauwersoog

Egbert Boekema

Inleiding

In onze serie 'Het gebied' trekken we deze keer noordwaarts tot we bij de Waddenzee uitkomen. De Waddenzee is ons rijkste vogelgebied. Het bestaat globaal uit drie delen: de groene kwelders, het droogvallende wad en de diepere geulen. In feite zijn dit drie duidelijk van elkaar gescheiden, maar niet geheel onafhankelijke leefgebieden. Typische kwelderbewoners zijn bijvoorbeeld de Brandgans en de Frater. De Rotgans en Bergeend foerageren ook verder van de hoge kwelder vandaan. Bij het droogvallende wad gaan de gedachten uit naar de steltlopers: aan de noordkust vooral Scholeksters, Bonte Strandlopers, Wulpen, Tureluurs en Zilverplevieren. Dit is het wad dat we vanaf de kwelders kennen. Maar ook op de diepere delen zitten vogels. Omdat ze, afgezien van de Eidereend, niet zo talrijk zijn als de wadvogels blijven ze meestal wat onderbelicht. De wadvogel-tellingen waren en zijn grotendeels gericht op de vogels die bij hoogwater op en rond de kwelder overtijden. Dit zijn dus de vogels die bij laagwater op het droogvallende slik foerageren. Maar zoals gezegd lang niet alle soorten komen bij hoogwater de kwelder op. Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat er nauwelijks telgegevens zijn verzameld omtrent aantallen en verblijf van bepaalde eenden en de Fuut op de diepere delen van de Waddenzee. Deze eenden die voor een groot deel de dag zwemmen en duikend doorbrengen, zoals Brilduiker, Grote en Middelste Zaagbek, Toppereend en IJseend kunnen we zien vanaf de boot naar Schiermonnikoog of vanaf de zeedijk tussen Lauwersoog en de Westpolder. Van de vogels die vanaf de dijk Lauwersoog-Westpolder zijn te zien, heb ik vanaf 1975 notities gemaakt. Het traject is ruim 100 maal geteld, met als telposten de haven van Lauwersoog, de auto-oprit

waar de dijk een knik maakt, de voormalige loods die halverwege tussen de Westpolder en Lauwersoog stond en het begin van de landaanwinning van de Westpolder. Hier volgen wat impressies.

Fuut

Met zijn slanke hals valt de Fuut nog op grote afstand (tot enkele kilometers) als zodanig te herkennen. En als het water niet te ruw is soms nog wel wat verder. Het is in dit verband interessant te vermelden dat vanaf Schiermonnikoog bij goed zicht de spijlen van het hekwerk op de sluis van Lauwersoog door een telescoop afzonderlijk zijn te zien. Het blijkt dat op het teltraject vrijwel het gehele jaar Futen aanwezig zijn, hoewel de aantallen aan behoorlijke schommelingen onderhevig kunnen zijn. Bijvoorbeeld: op 17 oktober 1982 waren er 70 exemplaren en 7 dagen later nog slechts 3. Er zijn jaarlijks twee pieken aan te wijzen: een herfstpiek in september-november en een kleinere piek in februari-maart. Dit kunnen we zien aan de hand van de maandmaxima in Tabel 1. In deze tabel staan ook maandmaxima voor de Eemshaven vermeld. Uit de waarnemingen blijkt dat de kleine piek in februari-maart ook daar is opgemerkt, maar van een herfstmaximum is voor de Eemshaven nauwelijks sprake. In de haven van Lauwersoog zijn alleen in februari-maart soms concentraties van enkele tientallen Futen. Buiten deze periode zitten weinig Futen in en rond de haven. Met name in de herfst zit het merendeel van de Futen buiten de drukte van de haven van Lauwersoog. Ze zitten dan vooral halverwege Lauwersoog en de Westpolder, in het Vierhuizergat. Uit tabel 1 blijkt verder dat de jaren waarin de maandmaxima vallen over de gehele periode zijn verspreid; er is dus bij de Fuut

Tabel 1

De hoogste aantallen Futen per maand

FUUT

Wad bij Lauwersmeer

1 januari '89	24
24 februari '91	64
22 maart '90	47
22 april '84	24
7 mei '86	15
17 juni '84	3
7 juli '84	24
28 augustus '81	57
22 september '89	108
29 oktober '77	345
20 november '88	174
26 december '88	25

Eemshaven en wad

1 januari '77	11
19 februari '83	67
10 maart '91	22
12 april '82	6
20 mei '82	4
17 juni '78	5
2 juli '82	3
18 augustus '78	4
24 september '83	9
30 oktober '77	23
24 november '84	16
26 december '84	13

R.D. SMILGROEK 1986

geen duidelijke toe- of afname over de jaren 1976-1991 te zien. Het maximum van 345 uit oktober 1977 staat nog steeds als een huis. Kennelijk was dit een uitzonderlijke periode omdat het oktober-maximum voor de Eemshaven uit dezelfde periode stamt. De aantallen Futen op het zoute water zijn in vergelijking met het zoete water van Groningen aanzienlijk. Maar gerelateerd aan de grote concentraties langs de Afsluitdijk en elders op het IJsselmeer, is het voorkomen op het wad niet zo uitzonderlijk. In hoeverre de aantallen die in het Vierhuizergat pleisteren representatief zijn voor de veel grotere oostelijke Waddenzee is niet zo goed in te schatten. Van concentraties van een paar honderd vogels zijn geen waarnemingen bekend, van kleine verspreide troepjes daarentegen wel. In totaal gaat zeker om honderden vogels, want bijvoorbeeld vanaf de boot naar Schiermonnikoog zijn doorgaans verspreid overal Futen waarneembaar.

Zaagbekken

Grote en Middelste Zaagbekken pleisteren alleen gedurende het winterhalfjaar. Halverwege Lauwersoog en de Westpolder zit doorgaans een troep van een paar honderd zaagbekken, waarbij de Grote Zaagbek meestal

duidelijk in de meerderheid is. Er zijn verschillen in biotoopkeuze en foerageergedrag: Middelste Zaagbekken zitten vaak in de landaanwinningsvakken als deze onder water staan, de Grote Zaagbekken komen daar echter nooit. Bij het foerageren doen Grote Zaagbekken vaak aan groepsduiken: gezamenlijk duiken ze op en onder. Onder water drijven ze de vis voor zich uit. Voor de sluizen zitten nooit echt veel zaagbekken, hooguit enkele tientallen. Bij Kornwerderzand aan het begin van de Afsluitdijk is dat vaak anders. Als de sluizen daar open staan en het IJsselmeerwater met kracht naar buiten stroomt, drommen soms een paar honderd zaagbekken samen op jacht naar vis. Ook hier doen de troepen vaak aan synchroonduiken, wat een spectaculair gezicht oplevert. Bijna een soort kunstzwemmen. De 'Vogels van Groningen' vermeldt dat eenmaal 2 500 Grote Zaagbekken zijn waargenomen op 10 maart 1981 (waarnemer Jur Furda). Deze zaten halverwege Lauwersoog en de Westpolder. Dit is een extreme uitschieter geweest die van korte duur was want op 14 maart 1981 was het aantal al afgezaakt tot 262. Aantallen van meer dan een paar honderd Grote Zaagbekken worden hier zelden aangetroffen en behalve die ene uitschieter zijn er zelfs nooit meer dan 500 zaagbekken gezien. Toch is de concen-

tratie van een paar honderd zaagbekken in het Vierhuizergat voor Groningen al iets uitzonderlijks. In het binnenland worden nooit meer dan enkele tientallen bij elkaar gezien. De enige plek waar in Groningen wel eens grote concentraties Grote Zaagbekken (circa 500-1 000) worden gezien is de Eems bij Oterdum. Vreemd genoeg komen op het traject Lauwersoog-Bandpolder veel minder zaagbekken voor dan op het traject Lauwersoog-Westpolder. Ogenschijnlijk is het wad hier hetzelfde, maar de vogels denken daar kennelijk anders over. Bij langdurige vorst kunnen we soms vele tientallen zaagbekken en Nonnetjes rond Lauwersoog zien. Ogenschijnlijk zijn er dan meer dan anders, maar de schijn bedriegt, want het Vierhuizergat is veel ondieper dan het water voor Lauwersoog en meestal reeds met ijs bedekt.

Brilduiker

De Brilduiker is eveneens een talrijke vogel van geulen en ondergelopen wad (zie tabel 2). Bij hoog water foerageren ze evenals de Middelste Zaagbekken in de landaanwinning. Groepsduiken doen ze minder vaak op het wad dan de Grote Zaagbek. Wel

doen ze dat regelmatig in het Nieuwe Robbengat ('daar bij de molen') in het Lauwersmeer. Het Nieuwe Robbengat is aan de oevers erg ondiep. Rond het eilandje is breed plateau waar het water slechts enkele decimeters diep is. Maar midden tussen de vaste wal en het eilandje is een geul van ongeveer 2 meter diepte en hier zie je soms een troep van 50-100 Brilduikers aan het groepsduiken. Vaak met een tiental Kokmeeuwen er boven rondzwemmend die ook wat willen meepikken. Hoewel de meeste duikeenden niet als echte viseters bekend staan eet de Brilduiker nog het meeste vis. Mogelijk zijn het scholen Stekelbaars, een algemene zoetwatervis, waar de groepen in het Nieuwe Robbengat op jagen.

Globaal is de Brilduiker in het Lauwersmeer ongeveer even talrijk als op het wad. In tabel 2 staat vermeld hoeveel er per maand maximaal zijn gezien op twee plaatsen aan de Groningse zijde, te weten het Nieuwe Robbengat en de Vlinderbalg en op het wad. (De twee locaties zijn gemakkelijk te tellen, maar het totaal aantal Brilduikers in de Lauwersmeer is uiteraard enige malen hoger).

Tabel 2
De hoogste aantallen Brilduiker per maand

BRILDUIKER

Wad bij Lauwersmeer		Lauwersmeer (Nieuwe Robbengat en de Vlinderbalg)	
16 januari '82	255	1 januari '89	56
20 februari '82	150	27 februari '83	33
8 maart '80	200	26 maart '77	217
12 april '80	45	12 april '80	74
7 mei '86	12	4 mei '75	98
14 juni '80	1	5 juni '77 en 26 juni '82	3
28 juli '83	1	20 juli '74	13
15 augustus '85	1	15 augustus '77	2
september	-	15 september '77 en '79	2
17 oktober '82	8	29 oktober '88	25
29 november '87	98	11 november '90	100
28 december '88	193	8 december '90	134

Bij vergelijking tussen zout en zoet valt op dat in de zomermaanden meer Brilduikers op zoet water pleisteren. De hoge aantallen liggen alle echter in de jaren zeventig en sindsdien zijn, mogelijk als gevolg van de toegenomen recreatie, de aantallen in de zomer duidelijk gedaald. Voor de wintermaxima is echter geen duidelijk negatieve aantalstrend aanwezig. Zowel in de jaren zeventig als nu zitten gewoonlijk tientallen Brilduikers in de voormalige wadgeulen. Dit is feitelijk ook het beeld van het wad: de Brilduikers zitten graag in losse groepen in de geulen. Op het wad is evenals bij de Fuut over de afgelopen 17 jaren geen duidelijke aantalstrend te bespeuren.

Bij de Brilduiker is er een opvallend verschil tussen het voorkomen op zoet en zout water te zien. Op het zoute water komen veel meer volwassen vogels voor dan op het zoete water. Ook op enige afstand is dit goed te zien omdat de volwassen mannetjes (wit met zwart) heel sterk in kleed verschillen van de wijfjes en de onvolwassen vogels (bruinig met grijs). Uit steekproeven over het gehele jaar komt het volgende naar voren: van de 497 op het wad getelde vogels waren er 268 (54 %) volwassen mannetjes, de overige wijfjes en/of juvenielen. Op het Nieuwe Robbengat en in de Vlinderbalg waren dat er slechts 187 van de 1 231 (15 %). En daar moet gelijk aan worden toegevoegd, dat de mannetjes uit april en mei, die als volwassen mannetjes zijn meegeteld, dat zichtbaar heel vaak nog niet zijn. Het verenkleed is dan vaak nog veel bruiner dan van de volwassen mannetjes. Maar de laatste zijn dan al lang richting broedgebieden vertrokken. Dat het in de winter inderdaad om veelal juveniele vogels op de Vlinderbalg en in het Nieuwe Robbengat gaat is ook nog aan een ander kenmerk te zien. In de vroege winter tot de jaarwisseling zijn jonge vogels van dichtbij nog duidelijk van oude wijfjes te onderscheiden door het ontbreken van een geel puntje aan de snavel. Op 20 november 1988 kon ik bij 15 vogels, die dichtbij zwommen in het Nieuwe Robbengat, konstaten dat slechts 4 een gele snavelpunt hadden.

De verschillen in foerageerplaatskeuze tussen oude en jonge dieren zijn dus erg frappant. De meest voor de hand liggende verklaring is dat jonge vogels een sterkere neiging hebben te foerageren op plaatsen met meer kans op verstoring. Of ze naar dit soort terreinen uitwijken als gevolg van de concurrentie van oudere vogels, die meer ervaring hebben, is mij niet duidelijk, maar het lijkt me een beetje ver gezocht. In ieder geval is te zien dat op de bredere delen van de Vlinderbalg nog weer iets meer adulte mannetjes voorkomen dan op de smallere delen. Het verschil tussen het zoete en het zoute water zit hem dus niet in het zoutgehalte maar in de openheid ervan.

Overige eenden

Toppereend, Zwarte Zeeëend, IJseend en Grote Zeeëend zijn karakteristieke, maar wel schaarse vogels op de Waddenzee voor Lauwersoog. Van de eerste twee soorten zijn er soms enkele tientallen. De Toppereend heeft een rust- en pleisterplaats juist binnendijs bij een van de eilandjes bij de sluizen en hier zijn soms 100-200 vogels aanwezig. Maar in vergelijking met alweer Kornwerderzand is dit voorkomen bij Lauwersoog nauwelijks van belang. Langs de Afsluitdijk zijn er in het winterhalfjaar doorgaans duizenden Toppers. Vriest het IJsselmeer dicht, dan nemen de aantallen op de Waddenzee nog verder toe. In mijn geheugen staat gegrift hoe ik eens vanaf de Afsluitdijk vanaf een punt een aantal van 98 000 vogels afschatte (per groepjes van duizend ging dat). Ook Kuifeend en Tafeleend, algemene duikeenden op zoet water, komen sporadisch op het wad voor, een enkele keer zijn er een tiental vogels en dat is het dan wel. Dit is ook elders in Groningen het geval. Vermoedelijk zijn ze niet zo aangepast aan het zoute milieu. De enige plek waar jaar in jaar uit tientallen Tafeleenden buitendijs zijn te zien, is bij Delfzijl, waar door een uitlaat zoet water in de Eems stroomt.

Zeevogels

Echte zeevogels zijn bij Lauwersoog gewoonlijk schaars. Alleen als het hard waait uit het noordwesten hebben we een goede kans zeevogels te zien. Echter maar een fraktie van wat er langs het Noordzeestrand van de Waddeneilanden passeert. Maar we houden het op Lauwersoog. Waar kun je het beste staan bij storm als het hard waait? Daartoe een aantal overwegingen. Kijken vanaf de sluizen heeft als voordeel het goede overzicht. Bij hoge golven blijven sommige zeevogels in de golfdalen verstopt. En die mis je dan als je laag staat. Echter: waait het heel hard en trilt de kijker te sterk, dan is het raadzaam in de luwte van auto of gebouw op het haventerrein te blijven. Bij extreem weer kan dit echter ook onderlopen. Storm brengt in september en oktober veel jagers en Vale Stormvogeltjes en in november veel Kleine Alken. Dit zijn relatief de meest karakteristieke zeevogels. In de winter zijn het meestal alleen Drieteenmeeuwen en een enkele Dwergmeeuw die onder invloed van de harde wind naar de vaste wal worden geblazen. De volgende vogelsoorten zijn veel schaarser: Jan van Gent, Noordse Stormvogel, Rosse Franjepoot en Vorkstaartmeeuw. Voor al deze soorten geldt echter dat ze met een nog lagere frekwentie ook bij 'normaal' weer rond Lauwersoog wel zijn te zien.

Conclusies

De conclusie kan getrokken worden dat het traject Lauwersoog-Westpolder een vogelrijk gebied is. In de provincie Groningen is het een belangrijk gebied waar concentraties van een 5-tal watervogels kunnen worden gezien: Fuut, Brilduiker, Middelste Zaagbek, Grote Zaagbek en Toppereend. Voor al deze soorten geldt echter dat op de Waddenzee langs de Afsluitdijk grotere aantallen voorkomen.

Voor de soortenjagers onder ons: de kans om zeldzaamheden te zien is voor sommige soorten (Roodhalsfuut en de beide Burgemeesters bijv.) in de haven wat groter dan elders op het wad. Maar voor andere soorten, zoals IJseend en Kleine Alk, maakt het weinig uit waar je kijkt.

